

CHARLES BURNEY & DAVID MARSHALL LANG, «THE PEOPLES OF THE HILLS: ANCIENT ARARAT AND CAUCASUS», London, Weidenfeld and Nicolson, 1971, 324 p., 6 maps, 113 illustrations.

Միջին ու Մերձաւոր Արեւելքի դարաւոր քաղաքակրթութիւնն ու պատմութիւնը նոր չէ որ ուշադրութեան կ'արժանանան: Սակայն, վերջերս նոր ու լայնածիր հետաքրքրութիւն մը ծայր է առած արեւմտեան պատմաբաններու եւ հնախօսներու մօտ: Ու այսօր մեծ է թիւը անոնց, որոնք իրենց պրպտումներուն եւ թեզերուն նիւթ կը դարձնեն յատկապէս Անատոլուէն դէպի Կովկաս երկարող հողամասին վրայ անցեալին ապրած, քաղաքակրթութիւն ու մշակոյթ կերտած ժողովուրդներն ու անոնց պատմութիւնը: Ուրեմն, ոչ միայն նոր դիրքեր լոյս կը տեսնեն օտար լեզուներով, այլեւ 19-րդ դարուն լոյս տեսած ուղեգրութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ կը վերահրատարակուին, ինչպէս է պարագան. հետեւեալ երկու դիրքերուն. James Bryce, *Transcaucasia and Ararat*, N. York 1970, (Ա. հրատարակութիւն՝ 1877 թ. ին) եւ Friedrich Parrot, *Journey to Ararat*, N. York 1970, (Ա. հրատարակութիւն՝ 1846 թ. ին):

1971 թ. ի վերջերուն, անգլիացի երկու պատմաբաններու համատեղ ջանքերով լոյս տեսաւ նոր աշխատասիրութիւն մը՝

Բլուրներու ժողովուրդները: Պատմաբաններէն առաջինը՝ Չարլզ Պրընի, ծանօթ հնախօս է եւ իր աշխատավայրը ընդհանրապէս հանդիսացած է Անատոլուէն դէպի Պարսկաստան ու Կովկաս տարածուող շրջանը, մասնաւորաբար ան ղեկավարած է Ուրարտական հնութիւններու պեղումները: Երկրորդը՝ Տէյվիտ Մարշըլ Լէնկ, արդէն ծանօթ է իր Վրացիները եւ Հայաստանն՝ Քաղաքակրթութեան Օրբանը դոյզ դործերով: Ծանօթ վրացագէտ, իր հետաքրքրութեանց ու պրպտումներուն առարկան դարձուցած է Կովկասի շրջանի ժողովուրդներն ու անոնց մշակոյթը: Երկուքն ալ ծանօթ դասախօսներ են ամերիկեան ու անգլիական համալսարաններու մէջ: Վերին Եփրատի, Կովկասեան լեռնաշղթայի եւ Ուրմիոյ լիճին միջեւ տարածուող հողամասը, հնագոյն ժամանակներէն սկըսած, թատերաբեմը հանդիսացած է բազմաթիւ ցեղերու եւ մշակոյթներու, եղած են ընկալութեան տեղաշարժեր, աւերումներ, վերաքնակութիւն եւ վերաշինութիւն, պատմադրութեան համար ստեղծելով խառնակ կացութիւն մը եւ հայթայթելով անչափելի ու անսահման նիւթ՝ քննարկման ու պեղման: Ասկէ ծնող դժուարութեան դիտակից, դիրքի հեղինակները կ'ընդունին, թէ իրենց աշխատութիւնը կարելի է նկատել ներածութիւն մը միայն այն ընդարձակ նիւթին, որ իր մէջ կը պարփակէ ասորագիտութիւնն ու ուրարտագիտութիւնը, իրենց յարակից մասերով:

Առանձին գլուխներով (ընդամէնը 9 գլուխ) տրուած են՝ Միջավայրը, Հնագոյն Բնակավայրերը, Անդրկովկասի Հնագոյն Մշակոյթը, Շրջանի ժողովուրդները, Ուրարտուի ծագումէն մինչեւ Հայաստանի Գոյատոււմը, Հայաստանի ու Վրաստանի Պատմութիւնը, Գրականութիւնն ու Դաստիարակութիւնը գոյգ երկիրներուն, Հիւն ու Ռոմ կրօնները, Անոնց շարտարապետութիւնն ու Արուեստները:

Հակառակ Կովկասի ժողովուրդներուն նուիրուած ըլլալուն, դիրքին առանցքը կը կազմեն յատկապէս Հայ ժողովուրդին պատմութեան դանազան շրջանի ծալքերն ու երեւոյթները: Բովանդակութիւնը ջանացինք կարելի հարազատութեամբ եւ ամփոփ ներկայացնել, ցոյց տալու համար, թէ 320 էջերու սահմանին մէջ որքան կարելի է մասնադիտական ու ամբողջական գործ մը պատրաստել: Ասկէ այն ընդհանրացումներն ու ակնարկային տպաւորութիւնը, որ կ'ունենայ բանիմաց ընթերցողը գործին ընթերցումովը: Օգտագործուած աղբիւրները, տպաւորիչ ըլլալով հանդերձ, հեռու են ամբողջական ըլլալէ, կարեւոր աղբիւրներու անտեսումովը:

Կովկասի երեք հանրապետութիւններուն - Հայաստան, Վրաստան, Ազրպէյճան - հեղինակներուն կողմէ կատարուած այցելու-

Թիւնն ու անոնց շփումները տեղւոյն պատմաբաններուն եւ պեղումներու աշխատանքներուն հետ, որոշ չափով դործին տուած են վաւերադրային բնոյթ, ինչ որ գնահատելի է: Անոնք եղած են նաեւ թուրքիա եւ Պարսկաստան: Կիւլպէնկեան հաստատութիւնը նիւթական աջակցութիւն ցուցարեւած է անոնց դէպի Կովկաս կատարած այցելութեան:

Այս դործով անգլիացի երկու պատմաբանները կը յաջողին կենդանի, պարզ եւ ընդհանուր ձեւով ներկայացնել դարերու հնութիւն ունեցող ժողովուրդներու եւ քաղաքակրթութիւններու պատմութիւնը, ընթերցողներու հսկայ զանգուածի մը համար:

Ժ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ